
BOEKBESPREKINGEN

Dr. A. Maeder. De Nieuwe Zielkunde en het Godsdienstig Leven. Met een Inleiding door Dr. H. Kraemer. 191 blz. H. J. Paris, Amsterdam 1929. Prijs f 2.50, Geb. f 3.25.

De nieuwere psychologie staat bij velen in ons land nog steeds in den reuk van materialisme, theoretisch en praktisch. Van de groote omwenteling, die in Duitschland het gevleugeld woord heeft geschapen „Die Medizin ist eine Geisteswissenschaft geworden” vermoedt in Nederland nog slechts de kleine kring van insiders iets. Reeds uit dien hoofde is de verschijning van dit boek in 't Nederlandsch met een inleiding over de beteekenis van de jongste ontwikkeling der Psychanalyse voor het moderne Geestesleven van de hand van den bekenden zendeling-taalgeleerde een zaak van groote beteekenis. Wellicht kan dit boekje er iets toe bijdragen om de kringen onzer theologen wakker te schudden en ze te doen beseffen hoe verouderd hun methoden van zielszorg zijn, hoe ze te eenen male door hun eenzijdige concentratie op den „tekst in de Schrift” de studie hebben verwaarloosd van „den tekst in de Natuur”.

Dr. Kraemer biedt aan het Nederlandsche publiek drie artikelen aan van den bekenden psychotherapeut van Zürich, wiens grooten zegenrijken invloed hij zelf heeft bespeurd. Het eerste is een vertaling van het in de reeks *Arzt und Seelsorger* verschenen geschrift *Psychanalyse en Psychosynthese*, het tweede *Psychische regulatie en genezing* is de vertaling van een artikel in een Fransch-Zwitsersch tijdschrift, het derde *Het Geweten en de Richting* een omgewerkte en uitvoeriger uitgave van een vroeger reeds door de W. B. uitgegeven geschrift.

Ik hoop zeer, dat dit geschrift vele lezers zal vinden in ons land. Mits zij dan nauwkeuriger lezen en beter zich rekenschap geven van het gelezene, dan de recensent in de N. R. Crt., die meent voor „een reactionnaire methode, welke de tegenstelling Jood-Christen op onpsychologische wijze op de spits drijft, ons christelijk vaderland te moeten waarschuwen”, omdat hij op pag. 34 deze woorden van Maeder had gelezen, dat „psychanalyse, zooals ze meestal geschilderd wordt, het stempel draagt van den Joodschen Geest en waarschijnlijk ook van de omgeving, waaruit ze stamt”.

De recensent heeft blijkbaar niet bespeurd, dat slechts vijf regels hoger . . . Bergson is geciteerd en dat de noot bij de plaats die hij aanhaalt, uitdrukkelijk zegt: „Wanneer wij dan ook op den Joodschen Geest wijzen, bedoelen wij daarmede dat éénerzijds het sterk-patriarchale van het Joodsche familieleven medegewerkt heeft aan de accentueering van het vadercomplex, anderzijds de positie van het Jodendom in Oost-Europa de houding van conflict met de maatschappij en hare maatstaven in Freud beter doen begrijpen”. Ten opzichte van den laatsten zin zou men alleen de opmerking kunnen maken, dat hier, nog meer dan Freud, die andere groote vertegenwoordiger van het Jodendom, speciaal het Oost-Europeesche, Alfred Adler, had moeten zijn genoemd. En den geheelen gedachtengang zou ik voor mij nog willen aanvullen met deze derde omstandigheid, dat het verbreken van de valsche pruderie, die zoo onnoemelijk veel kwaad heeft gesticht en nog sticht, ongetwijfeld in de lijn ligt van een „Joodschen Geest”. Hoe ver Freud zich ook uit de sfeer van den Bijbel overigens heeft verwijderd, in dit opzicht heeft hij zich van zijn oorsprong nog niet geheel losgemaakt.

Dat Maeder's opmerking in dezen zin is te verstaan, en allerminst als een concessie aan Hitleriaansche of Wodans-vereerende tendenties, blijkt ten overvloede nog wel heel duidelijk, behalve uit de genoemde noot, uit passages als p. 137 en p. 142, waar „de Joodsch-Christelijke mensch gevormd aan de gewo-

tens-opvatting van de Heilige Schrift" gesteld wordt tegenover den Griekschen, wiens opvatting door de mythe van de Eryniën wordt gekarakteriseerd.
Ph. KOHNSTAMM.

Paul Plaut: Psychologie der produktiven Persönlichkeit. Ferd. Enke, Stuttgart, 1929. 324 blz. R.M. 15.

Schr. behandelt het probleem der productieve persoonlijkheid, een probleem, dat, daar het ten nauwste met het probleem van het genie samenhangt, reeds sedert Plato een onderwerp van philosophische, psychologische en zelfs pathopsycho-logische beschouwingen heeft gevormd. Het ligt niet in de bedoeling van den schr. — zooals van zoovele anderen — het geheele probleem van de productieve persoonlijkheid op de eenvoudigst mogelijke formule terug te brengen, maar hij wil juist het complexe ervan aantonen en de verdere, daaruit voortkomende problemen openleggen.

Plaut beperkt het gebied van zijn onderzoek tot de productieve wetenschappelijke onderzoekers en kunstenaars. Zijn methode is de psychografische, die vóór hem speciaal door Margis, Pannenburg en Stern met succes werd toegepast. Deze methode gaat, in tegenstelling met de biographische, niet uit van de eenheid, maar van de veelvuldigheid der in het individu aanwezige kenteekenen.

Schr. heeft zijn materiaal op de volgende manier verzameld: hij heeft wetenschappelijke onderzoekers en kunstenaars door middel van een enquête onder-vraagd over den aard van hun produceeren en van hun denkprocessen, over de innerlijke en uiterlijke voorwaarden van hun scheppen enz. Deze gegevens heeft hij dan als grondslag voor een psychologie van het produceeren gebruikt.

Het boek behandelt in het eerste deel het probleem van het genie en de intel-ligentie, in het tweede deel de productieve persoonlijkheid en wel de wetenschap-pelijke en de artistieke afzonderlijk. In het deel over de wetenschappelijke persoon-lijkheid lezen wij interessante beschouwingen over de essentiele elementen van het wetenschappelijk denken in de verschillende gebieden van wetenschap, over de criteria van het produceeren, over de typen en ten slotte over het productieve scheppingsproces in het wetenschappelijk denken.

Bij de behandeling van de artistieke persoonlijkheid geeft schr. eerst een totaalbeeld van het artistiek produceeren bij dichters, schilders, beeldhouwers, architecten en componisten, daarna behandelt hij de scheppende krachten, de typen en het eigenlijke karakter van het artistiek produceeren en ten slotte deelt hij zijn opvatting over het wezen van de artistieke persoonlijkheid in het algemeen mee, waarbij hij in de activiteit, in het willen het laatste definitieve criterium der pro-ductieve persoonlijkheid ziet.

In het derde deel geeft hij een selectie uit de mededeelingen, die de onder-vraagde personen over zich zelf hebben gedaan.

Het boek bevat een zeer groot materiaal en litteraire bewijzen en tracht het belangrijke onderwerp op grond van directe gegevens van alle kanten te belichten. Dit werk betekent een belangrijke en succesvolle schrede in de analyse van de productieve persoonlijkheid en tegelijk in het begrijpen van het wetenschappelijk en artistiek produceeren.

G. RÉVÉSZ.

J. Wolf, Die neue Sexualmoral und das Geburtenproblem unserer Tage. G. Fischer, Jena 1928, 182 bladz.

Het boek van den bekenden schrijver bestaat uit twee deelen. Het eerste is eigenlijk gewijd aan een zeer scherpe kritiek op Brentano, het tweede aan het huidige geboortenprobleem. Het schijnt, dat zulke hatelijke kritieken nog altijd niet uit de mode zijn. Die polemiek neemt een groot gedeelte van het eerste stuk en daarmee van het heele boek in. Over de psychische beteekenis van het geslachtsleven en de liefde lijkt mij de schrijver nader bij de waarheid te komen

dan Brentano, al zegt de eerste ook veel, b.v. over deze dingen bij de Natuurvolken, dat misschien niet geheel juist is. Het hoofdpunt in den strijd is wel de door Brentano verdedigde, geringe direkte sexuele aandrift van de vrouw, terwijl Wolf deze ontkent. Dat de vrouw het misdrijf van verkrachting op den man niet begaat, is zeker geen bewijs van koelheid, daar in plaats van dit vele vrouwen maar al te gaarne mannen verleiden, waartoe het coquetteeren een begin maakt. Bovendien is de man hierin moeilijk met geweld te dwingen en komt de vrouw niet spoedig tot gewelddaden, zooals ook de crimineele statistiek bewijst. Maar zeker is de geslachtsdrift der vrouw wel niet geringer, wat al uiterst onwaarschijnlijk zou zijn, gezien de groote en wijde beteekenis van de voortplanting voor haar, maar wel is zij op denzelfden grond in hooge mate van anderen aard, o.a. psychischer dan die van den man. Man en vrouw zijn verschillend in vele opzichten, hun taak in de voortplanting is lang niet dezelfde, geen wonder dat die geslachtsdrift ook een andere is.

De rationalisering van de voortplanting verklaart W. als de voorwaarde van de bevrijding der liefde; in haar openbaart zich de nieuwe sexuele moraal (20). Dat zelfs de Kerk niet meer zoo streng tegen de paringsreguleering optreedt, verklaart W., dunkt mij, terecht uit de emancipatie van steeds wijder kringen van de traditioneele opvatting; zeker speelt de stijging der welvaart hierbij niet, zooals B. wil, een groote rol. Berlijn heeft het allerlaagste geboortecijfer in Duitschland, en toch zijn de loonen er slechts weinig hooger dan in het Westen, zeker niet het werkelijke loon; maar wel is de bevolking der grootste stad het meest geëmancipeerd en geneigd tot rationalistische opvatting van de paring. B. verdedigt de mededinging der genietingen bij toenemende welvaart en daarmee de mindere beteekenis voor het eene genot van den coitus, en daardoor de geringere procreatie, maar, zoo verdedigt zich W., de welvaart brengt verfining mee en schakelt op die manier weer vele genietingen uit, 'en rijkdom maakt anderzijds de „Genussfähigkeit“ zeker veel grooter.

W. toont aan, dat meerdere welvaart alleen het geboortegetal doet stijgen, wanneer n.l. de mentaliteit dezelfde gebleven is (39), wat, zooals Goldstein reeds aantoonde, voor de kinderrijke fabrieksarbeiders van Parijs zeker gold, maar ook voor de rijke, doch kinderarme boeren van Normandië. Uit de statistiek van ettelijke groote steden van Europa toont W. verder het sterke dalen der geboorte aan en wel vooral bij de niet-rijke bevolking in hooge mate (43 e.v.), bij hen meer dan bij de rijken; ja in meer dan één stad zijn de geboorten bij de arbeiders al minder talrijk dan bij de rijken (57), maar niet overal (59). Tegelijk neemt de huwelijksfrequentie niet of lang niet zoo zeer af, den oorlogstijd en zijn verlengstuk daargelaten (61). In Amerika (V.S. en andere landen) toont W. de sterk toenemende echtscheiding aan (64 e.v.); Amerika biedt hier echter wel het uiterste aan.

In het tweede gedeelte bespreekt W. dan „das Geburtenproblem unserer Tage“, en wel bij vele volken van zeer verschillend type. Hoe meer de nieuwe geslachtsmoraal zich uitbreidt, des te meer wordt de voortplanting afhankelijk van de conjunctuur. De naïeve instinktiviteit schijnt te verdwijnen, alleen de getalsverhouding in de geboorte van jongens en meisjes blijft onafhankelijk van onze calculatie en ons ingrijpen, maar wie weet? W. verwacht niet een vergrijzing van het Deutsche volk, maar wel een vermanlijking: de middelbare leeftijds-klasse zal toenemen. Het leven is gemiddeld langer geworden en de weerstandskracht vooral bij het mannelijke geslacht groter (82), want het huidige streven, vooral in Duitschland zoo duidelijk, brengt den mensch weer wat dichter bij de natuur, zooals W. terecht opmerkt. Niet alleen de echte sport, die gelukkig niet geheel opgaat in wedgedoe, maar ook de lust in het buitenleven, de lichamelijke opvoeding, het reizen van velen en van lager klassen dan vroeger, dit alles toont, dat de tegenwoordige mensch veel meer dan die van de vorige eeuw

de natuur eert en eerbiedigt. Wij kunnen hier misschien eenige hoop koesteren. Het kan ook de hopelooze liefde zijn voor wat heengaat.

Hierna schetst W. de intensiteit der voortplanting in vele landen; hij toont aan, dat de nieuwe opvatting in Zuid- evenals in vele landen van Oost-Europa nog niet doorgedrongen is. In Engeland gaat de geboortekontrolle het verst, dan in Duitschland en Zwitserland (91). W. beperkt zich niet tot Europa; hij spreekt over het Neger-gevaar in de Unie (92—94), de Zuid-Amerikaansche staten, waar nog van geen beperking sprake zou zijn. Vergelijk de aardige mededeelingen van Bolinder, *Die Indianer der tropischen Schneegebirge*, 1925: 175—6: een welvarend heer in Venezuela neemt bij zijn huwelijk zijn vroegere beminden met hun kinderen tot zich, bovendien heeft hij kinderen bij de dienstmeiden; Bolinder noemt een ouden heer, Don Villason, die in zijn leven 132 kinderen had gehad! Maar de sterfte is zeer groot, vooral onder de jongens. Wat W. over Rusland vertelt (98—114), is zeer belangwekkend: in twintig jaren zou de bevolking 200 millioen moeten bedragen. Dan wordt het verre Oosten besproken: hoe in China ook de geëuropaiseerde toch nog de vooroudersvereering handhaaft (118), en Voor-Indië, dat ook zonder deze de verwekking van kroost als eerste plicht van man en vrouw beschouwt. Japan verdubbelde zijn bevolking in één menschenleeftijd (121 e.v.), ondanks groote sterfte; nog eens wordt China beschouwd als reusachtig menschenreservoir. Sun-Yat-Sen hield aan zijn landgenooten voor oogen, dat de bevolking van Amerika, Engeland, Rusland veel sneller toegenomen is dan die van China; zonder groote verbeteringen in de productie zou China's bevolking tot uiterste ellende vervallen, maar die verheffing van den landbouw is zeer wel mogelijk (130). Voor-Indië bespreekt W. ook wederom (132—143): intensiever productie moet en zal ook hier optreden. Dan bespreekt W. nog eenige algemeene verschijnselen. Hij telt de staten met verschillend geboortecijfer op: de Vereenigde Staten behooren tot de laagste, evenals Frankrijk; tot op één groep na de hoogste behooren Chili, Japan, Australië en . . . Nederland, te danken voor de twee laatste aan de geringe sterfte (145). De urbaniseering behandelt hij p. 146; hoe zij overal tot beperking leidt, behalve in Kaïro en Alexandrië, en hij concludeert, dat deze geheel afhankelijk is van de intellektualiseering. In Duitschland heeft de buitengewone geboortenbeperking bij het proletariaat en de geproletaliseerde kleine burgerij de eerste jaren na den oorlog dragelijk gemaakt, waardoor volgens W. twee derden van het volk vredesgezind bleven. De even groote vermindering der sterfte heeft Duitschland weer achting verschaft (151). Amerika werd wereldbankier door de besparing als gevolg van drooglegging en geboortefname (152).

Nog eenige zeer belangrijke vraagstukken roert W. aan, „anregend”, maar wel zeer kort. Bij zijn beschouwingen over Duitschland vergeet hij, dat dit volk nu en nog vele jaren in een uitzonderingstoestand verkeert. Zeer lezenswaard zijn die beschouwingen van den schrijver zeker.

In het algemeen is het boek zeer belangwekkend. Het is te betreuren, dat het polemische eerste deel meer plaats inneemt dan het belang van die polemiek rechtvaardigt. Opvallend is, dat de groote vraag naar de eugenetische gevolgen van al die veranderingen in de voortplanting niet aangeroerd wordt, de politieke zoo zeer, de eugenetische niet.

W.'s studie is des ondanks aan allen warm aan te bevelen, die met het groote vraagstuk der bevolkingstoename te maken hebben: aan sociographen, sociologen, eugenisten, moralisten en staatslieden.

S. R. S.

Godehard Josef Ebers, Katholische Staatslehre und volksdeutsche Politik. Unter Mitwirkung von Beyerle, Dempf, Doka, Dunning-Borkowski, Eibl, Platz, Schwer, Timpe, Tischleder. 179 blz. Herder, Freiburg, 1929.

Deze bundel bevat een aantal artikelen, die in opdracht van den „Görresring” uitgegeven zijn. Joseph von Görres was een der katholieke contra-revolution-

nairen uit het begin van de negentiende eeuw. Hij trachtte in de reactionnaire periode, die op den revolutionnair tijd der Fransche revolutie volgde, de oude staatsopvattingen met de nieuwe toestanden te vereenigen. Aldus trachten nu ook de schrijvers van deze reeks artikelen te doen ten aanzien van de nieuwe staatsverhoudingen, die door den val van het keizerrijk in 1918 en de grondwet van Weimar ontstaan zijn. Evenals von Görres ruim een eeuw geleden, huldigen zij de katholieke staatsopvattingen en stellen zij zich tevens op het standpunt van den staat als organisme, met de verwerping van de gedachte aan een mechanischen kunstmatigen opbouw van den staat uit individuen als atomen beschouwd, van een ontstaan van den staat uit blindwerkende krachten van zuiver mechanischen aard, of van een absoluten machtsstaat.

Het algemeene karakter van de artikelen, somtijds door auteurs van grooten naam geschreven (Tischleder, Dunning-Borkowski), stemt geheel overeen met dit doel. De lectuur herinnert bij voortduring aan die der contra-revolutionnair, die zich ook met hun voorstellingen uit het verleden stelden tegenover moderne toestanden.

Zooals de titel aanduidt, bevat de bundel allereerst in een vijftal opstellen een en ander over de katholieke staatsleer en wel niet zoozeer in den vorm eener positieve uiteenzetting (die zoeke men liever in Tischleder's, Staatslehre Leos XII) maar negatief, door een typeerend stelling nemen tegenover andere opvattingen, zooals contra-revolutionnair kenmerkt, en waarbij meer op de vermeende gebreken van andere stelsels de aandacht gericht wordt, dan op eigen leer, die vaak voor Duitschers heel oppervlakkig behandeld wordt. Dan volgen de artikelen over de politiek van het democratische Deutschland, waarbij het standpunt bepaald wordt tegenover de grondwet, de democratie en de eenheid en de bestanddeelen der Deutsche natie.

Evenals von Görres verlangt men naar een staatsbestuur overeenkomstig het wezen van het volk als psychisch organisme. Ten slotte wordt in de laatste drie artikelen de positie van Deutschland tegenover andere staten besproken. Men is voor de vereeniging met Oostenrijk, bespreekt de gedachte van een volkerenbond en eischt, nadat de bestaande instelling principieel-theoretisch afgekeurd is, in het slotartikel deelneming van het Vaticaan aan het werk van den Volkenbond. Dit laatste is typeerend.

Bij de zeer beperkte ruimte die voor deze bespreking is vastgesteld, kan men zich bij het beoordeelen van de uitingen van een zoo belangrijke wereldbeschouwing slechts tot enkele algemeene opmerkingen bepalen.

Het meest treft ons, dat er veel is wat onze instemming heeft; de pleidooien voor eenheid, wereldvrede enz. Ook de organische staatsleer en de psychologische beschouwing van alles wat met de nationaliteiten in verband staat, heeft in beginsel onze instemming. Maar wij betreuren het diep, dat dit hier opgedischt wordt als uitsluitend eigen bezit in tegenstelling met dat van anderen. Hoe is dit mogelijk? Wel, door eenvoudige uitsluitend theorieën in oogenfchouw te nemen en moeh eigen theorie, noch die van anderen te beschouwen in den ontwikkelingsgang die zij bij de pogingen om hen tot werkelijkheid te maken, hebben doorgemaakt.

De politieke beteekenis van een staatsleer wordt niet bepaald door de religieuze of wijsgeerige waarde van zijn bestanddeelen, maar door andere factoren. Daarom ontwikkelde de revolutionnaire leer zich in de negentiende eeuw verder, ondanks haar theoretisch volkomen onhoudbaarheid, (door de contra-revolutionnair vaak zoo juist aangetoond) en ook nu zal de wereld verder draaien, ondanks arbeid in deze richting, die slechts interessant is voor hen die van dit standpunt kennis verlangen te nemen, omdat het ons leert in welk licht het wereldgebeuren dan geplaatst wordt. Het kan in onze oogen slechts een tegenhouden beteekenen.

Al wie slechts in de verwezenlijking van deze staatsleer de mogelijkheid van eenheid ziet en elders overal slechts de mogelijkheid van verdeeldheid, die

mist veel praktisch inzicht in den feitelijk bestaanden ook door het Christendom zelf tot stand gebrachten zedelijken bouw der beschaving, waarop men zich door het huldigen van de leer van het volksorganisme nog wel beroept.

J. J. VON SCHMID.

A. Thalheimer: „Einführung in den dialektischen Materialismus“ („Die moderne Weltanschauung“), Marxistische Bibliothek, Werke des Marxismus-Leninismus, Band 14. Verlag für Literatur und Politik, Wien-Berlin. 191 bl. Prijs f 1.80.

Gelijktijdig met Luppel's voortreffelijke werk „Lenin und die Philosophie“ bereikt ons dit in dezelfde keurig uitgegeven en goedverzorgde serie verschenen boek van Thalheimer. *Kwantitatief* derhalve een voortdurende uitbreiding van de dialekties materialistische literatuur. Vooral ook waar in dit boek, naast reeds eerder Marxisties behandelde onderwerpen, als de religie, het Franse 18de eeuwse materialisme, Hegel en Feuerbach in hun betrekking tot Marx en Engels, beknopt een aantal onderwerpen voor de eerste maal van Marxisties standpunt beschouwd worden, van andere getracht wordt een verdere behandeling te geven. Ik noem o.a. de antieke Griekse dialektiek, de Indiese en Chinese oude filosofie en de ontwikkeling van de innerlike samenhang der voornaamste stellingen van de materialistische dialektiek. *Kwalitatief* is dit boek echter niet in alle opzichten een vooruitgang te noemen. Het bevat 16 korte voordrachten, die Thalheimer in 1927 voor de Chinese toehoorders van de tweede cursus der Sun-Yat-Sen Universiteit te Moskou in het Duits onder de titel „Die moderne Weltanschauung“ hield. De auteur wijst op de eigenaardige moeilijkheden, waarvoor hij bij het samenstellen en houden van de voordrachten voor dit gehoor en bij de latere uitgave ervan stond (bl. 5). Met volledige erkenning van deze kan men ze toch niet aanvaarden als een excuus voor de verslechtering van de dialekties materialistische literatuur, die het werk in sommige opzichten beduidt. De beschouwingen zijn meestal star dogmaties, veelal primitief simplisties en dikwels sterk propagandisties. Typiese voorbeelden van de tweede rubriek zijn de verklaring, die de schrijver geeft van het gebrekkige ontwikkelingsbegrip bij de oude Griekse dialektici (bl. 67) en zijn beschrijving van de vele filosofiese richtingen in de tegenwoordige maatschappij i.v.m. de huidige klassescheidingen (bl. 9).

Foutief is Thalheimer's identifikatie van het dialekties materialisme en het histories-materialisme. Op bl. 8 spreekt hij van het historiese „oder“ dialekties materialisme. Ook elders kwalificeert hij het histories materialisme als „eine Weltanschauung“ (bl. 10). Hoezeer er punten van overeenstemming tussen beide bestaan (volledige kausale wetmatigheid en een uitsluitend zich baseren op de ervaring) zijn histories-materialisme en filosofies-materialisme te onderscheiden. Het eerste is maatschappijleer. Het neemt de ervaringswereld als gegeven aan en zegt niets over het diepste wezen van het zijn. Het tweede is filosofie. Het wil de vraag beantwoorden wat het wezen van het zijn is. In het histories-materialisme wordt de vraag, hoe de buitenwereld kennis-theoreties gedacht moet worden, buiten beschouwing gelaten. De vraag naar het wezen van het zijn en van het denken komt daar niet aan de orde. Het is een meer beperkte theorie. Het objekt van het histories-materialisme is de maatschappij. Het gaat dan ook niet aan het histories-materialisme als een „wereldbeschouwing“ op te vatten, zoals Thalheimer — en in ons land van Blom en Kernkamp — doet. Het is een maatschappijbeschouwing, die tot een wereldbeschouwing *leiden kan*. Wel was het bij Marx en Engels en ook bij Lenin nauw verbonden met hun dialekties materialistische filosofie.

Onvergeeflik is, dat Thalheimer in het geheel niet vermeldt de filosoof J. Dietzgen, die naar mijn mening (anders dan Ketter in zijn dissertatie over Josef Dietzgen, 1919) stellig als een dialekties materialist te beschouwen is. Dit is te merkwaardiger, waar Marx en Engels en ook Lenin Dietzgen's filosofiese arbeid wisten te waarderen, al erkenden zij, dat diens geschriften somtijds enigszins verward waren.

J. VALKHOFF.